

L'ESTRUCTURA LITERÀRIA DE PROVERBIS 1,1-7 I LA FINALITAT DEL LLIBRE DELS PROVERBIS

per Salvador PIÉ I NINOT

El llibre dels Proverbis és el més antic i típic dels llibres sapiencials bíblics. Tot ell és una antologia de col·leccions anteriors. La tradició jueva el presenta amb el títol de *Proverbis de Salomó, fill de David, rei d'Israel*, [MŠL]. Els grecs l'anomenaren *Paràboles* [παροιμια]. En aquesta línia, la versió de la Vulgata el titula *Parabolaes Salomonis*. La traducció habitual per l'expressió *Proverbis* representa la versió usual de MŠL hebreu¹.

Els nou primers capítols dels proverbis poden distingir-se amb facilitat per raó dels títols clars de 1,1 i 10,1; d'aquí el nom de primera col·lecció o col·lecció introductòria. Amb tot, malgrat estar situada en primer lloc, és l'última quant a redacció i es devia incloure vers el segle V a.C. quan el llibre començava a prendre la forma que presenta ara. Aquesta col·lecció, per raó de la seva orientació clarament religiosa, serveix per a presentar els vells

1. Citem els comentaris més significatius de tot el llibre. Entre altres, L. ALONSO, *Proverbios y Eclesiástico*, Madrid 1968; R. AUGÉ, *Proverbis*, Montserrat 1966; A. BARUCQ, *Le Livre des Proverbes*, Paris 1964; B. GEMSER, *Sprüche Salomos*, Tübingen³ 1963; W. MCKANE, *Proverbs*, London 1970; H. RINGGREN, *Sprüche*, Göttingen² 1967; R. B. Y. SCOTT, *Proverbs and Ecclesiastes*, New York 1965; J. J. SERRANO, *Proverbios*, Madrid 1969. Recentment ha fet el punt sobre aquest llibre, així com sobre tota la literatura sapiencial, F. RAURELL, *La literatura sapiencial bíblica*, a *Estudios Franciscanos* 78 (1979) 142-170, que és una crònica del *Colloquium Biblicum Lovaniense XXIX*, 29-31 d'agost de 1978, dedicat als llibres sapiencials i del qual s'han publicat ja els treballs, dins M. GILBERT (ed.), *La Sagesse de l'Ancien Testament*, Gembloux-Louvain 1979; el mateix editor, en el seu *avant-propos* presenta la panoràmica dels estudis recents sobre el llibre de Proverbis (pp. 10-11).

proverbis que segueixen sota l'autoritat de les exigències ètiques de Jahvè. El to exhortatori de la predicació deuteronomista hi ressona clarament, esdevenint així pròleg de totes les col·leccions i donant una perspectiva nova a la saviesa, sovint secular, que ens presenten els savis².

Els set primers versets d'aquesta col·lecció són alhora títol i pròleg concret de tot el llibre. Es tracta d'una presentació programàtica, probablement de l'últim col·lector, que ens manifesta una estructura literària característica. El desenvolupament més aviat laic dels sis primers versets contrasta amb la presència del nom de Jahvè en el v. 7. D'aquí que alguns comentaristes l'uneixen als vv. 8 i ss.³. D'altres, en canvi, el comprenen com una culminació dels sis primers versets⁴. Un estudi més detallat dels diversos estrats de la formació literària d'aquests versets pot donar-nos una resposta més adequada i il·luminar-nos-en el sentit. Vegem-los detalladament.

V. 1: *Proverbis de Salomó, fill de David, rei d'Israel*

Aquest primer verset serveix d'encapçalament global tant de la col·lecció com de tot el llibre. De fet, l'expressió MŠL, proverbis, és

2. Seguint la data proposada per A. ROBERT, *Les attaches littéraires de Prov 1-9*, a *RB* 44 (1935) 344s; B. GEMSER, *Sprüche* 6; R. TOURNAY, *Proverbios 1-9: Primera síntesis teológica de la tradición de los sabios*, a *Concilium* 20 (1966) 408; també J. LÉVEQUE, *Job et son Dieu*, París 1970, p. 609. Una data més recent és propugnada per O. EISSFELDT, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen 1964, p. 582, vers el s. III; O. PROCKSCH, *Theologie des Alten Testaments*, Gütersloh 1950, p. 389, difícilment abans del 300; A. BARUCQ, *Proverbes* 17, data recent, abans de Ben Sira i l'aparició de l'hellenisme a Palestina; L. ALONSO, *Proverbios* 23, posterior al 400 a. C. Sobre aquesta primera col·lecció vegeu també els estudis de B. LANG, *Die weisheitliche Lehrrede. Eine Untersuchung von Sprüche I-VII*, Stuttgart 1972; *Frau Weisheit*, Düsseldorf 1975, que, però, no examina detalladament Pr 1,1-7, cosa que fan en canvi els treballs de BAUER-KAYATZ i de DUESBERG-FRANSEN, citats en la nota 4, i el de WHYBRAY de la nota 9.

3. Així, GEMSER, *Sprüche* 18; EISSFELDT, *Einleitung* 582; J. T. FORESTELL, *Proverbios*, en el *Comentario Bíblico San Jerónimo II: II*, Madrid 1971, p. 413 (§ 29:8); SERRANO, *Proverbios* 442s.

4. Així, C. BAUER-KAYATZ, *Studien zu Proverbien 1-9*, Neukirchen 1966, pp. 25s; *Idem*, *Einführung in die alttestamentliche Weisheit*, Neukirchen 1969, p. 39; també, en general, la majoria de comentaristes, RINGGREN, *Sprüche* 12s; BARUCQ, *Proverbes* 47-49; MCKANE, *Proverbs* 262-264; ALONSO, *Proverbios* 27; SCOTT, *Proverbs* 33; G. VON RAD, *La sabiduría en Israel*, Madrid 1973, p. 311. «Tel est le début, le titre global et le résumé doctrinal qui a pour nom: le Livre des Proverbes» diuen, comentant Pr 1,1-7, H. DUESBERG-I. FRANSEN, *Les Scribes inspirés*, Namur 1966, p. 177.

aquí qualificatiu tant de cadascuna de les dites sapiencials com de tot el llibre. L'etimologia d'aquest mot sembla estar influïda per dues arrels: la més directa, MŠL, que significa *dominar* i que només es troba en el semític del nord-est, és a dir, el fenici, el púnic, l'antic arameu, amb exclusió, en aquest cas, de l'ugarític. L'altra arrel, més indirecta i sovint confusa, que és MTL = DMH, i significa *ésser semblant*, provinent, fonamentalment d'àmbit extrahebreu⁵. En època tardana la segona arrel esdevingué la dominant. D'aquesta podem dir que el *maixal* és l'expressió breu del consell moral del mestre que té l'experiència i l'autoritat per a regir la conducta dels homes. En definitiva, el *maixal* se situa en l'ordre de la direcció moral per via de persuasió⁶.

Aquests Proverbis o *maixals* dels savis són qualificats com a provinents del propi Salomó. De fet, la tradició jueva subratllà molt el paper del rei-savi en el desenvolupament de la literatura sapiencial. De fet, el fonament d'aquesta assignació ens ve testimoniant en la mateixa Bíblia a través de diversos textos del primer llibre dels Reis quan, per exemple, s'afirma: «Jahvè concedí a Salomó una saviesa (HKHM) i una intel·ligència (TBNH) molt grans... La saviesa de Salomó era més gran que la saviesa de tots els fills d'Orient i que tota la saviesa de l'Egipte...» (1R 5,9s).

Aquest text dóna per suposat que la saviesa era un assumpte internacional, per les seves referències a l'Orient i a l'Egipte. Tanmateix, la connexió amb Salomó no és del tot clara, ja que aquests versets del primer llibre dels Reis són probablement d'una època tardana⁷. Trobem, però, aquí un vestigi de la pseudonimitat practi-

5. Vegi's G. RINALDI, *Alcuni termini ebraici relativi alla letteratura*, a *Biblica* 40 (1959) 267-289 (sobre el *maixal*, pp. 279-281); també els clàssics O. EISSFELDT, *Der Maschal im A.T.*, Giessen 1913; A. R. T. JOHNSON, *Māšāl*, a *VTSup* 3 (1955) 162-169; L. PIROT, *Le Māšāl dans l'AT*, a *RSR* 37 (1950) 565-580. La lexicografia més recent pot veure's a E. JENNI-C. WESTERMANN, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament I*, München 1971, cc. 930-933 (J. A. SOGGIN [existeix traducció castellana només d'aquest primer volum, Madrid 1978]) i, sobretot, a W. BAUMGARTNER, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament II*, Leiden 1974, pp. 611s.

6. MCKANE, *Proverbs*, escriu, tot comentant Pr 1,1: «any type of wisdom literature could be so (=māšāl) designated» (p. 263); ja abans, en un estudi introductorí afirma «the name māšāl is rooted in popular wisdom, that this preceded all literary usages of māšāl and is their fons et origo» (p. 31). BARUCQ, *Proverbs* 16.

7. Aquesta és la conclusió a la qual ha arribat R. B. Y. SCOTT, *Solomon and the beginnings of Wisdom in Israel*, a *VTSup* 3 (1960) 262-279; també a *Proverbs XV-XVI*. Referent a la influència extrabíblica de la literatura sapiencial, H. CAZELLES n'ha presentat recentment una bona síntesi en el *Colloquium Biblicum Lovaniense*

cada en el món oriental que servia per a atreure l'atenció dels oients, així com per a donar èmfasi al valor de l'obra. Era una manera pràctica de mostrar la característica de llibre sagrat o inspirat⁸.

Vv. 2-6: *Per a conèixer... per a entendre... per a rebre...*

Després del títol del v. 1 vénen els versets que més ens interessin. Podem adonar-nos dels diversos estrats de la formació literària que ens ajudaran a veure la finalitat del llibre dels Proverbis com a globalitat. Comencem per una anotació mètrica referent a aquests versets. Tots, en efecte, tenen el ritme comú del vers hebreu 3 + 3, tres accents, cesura, tres accents i pausa final. Només el verset 5è cau fóra d'aquest ritme en fer servir l'inconuet 4 + 3, encara més estrany en un context unirítmic. D'aquí que es pugui considerar una addició o glossa del text, més encara en interrompre el pensament global i no aportar res de notable⁹.

XXIX, abans citat, *Les nouvelles études sur Sumer (Alster) et Mari (Marzal) nous aident-elles à situer les origines de la sagesse israélite?*, dins GILBERT (Ed.), *La Sagesse 17-27*; els estudis que cita són de B. ALSTER, *The Instructions of Shuruppak: Sumerian Proverbs Collection*, Copenhague 1974 i d'A. MARZAL, *The Gleanings from the Wisdom of Mari*, Roma 1976, aquest darrer ja conegut en el món hispànic per la seva excel·lent edició de *La Enseñanza de Amenemope*, Madrid 1965. Cazelles, a l'article citat, s'inscriu dins de la tendència moderna de reconèixer que si per un cantó hi ha semblances o afinitat amb altres cultures, per l'altre apareix el segell típicament jueu sobretot de cara al llibre dels Proverbis.

8. Vegi's R. A. F. MACKENZIE, *Some Problems in the Field of Inspiration*, dins *CBQ* 20 (1958) 4: «in order to express the belief that books were holy and composed under the impulse of spirit of God, they were connected with great names of the past...». Per a P. W. SKEHAN, *A Single Editor for the Whole Book of Proverbs*, dins *CBQ* 10 (1948) 115-130, el títol complet amb els tres noms propis té un valor numèric (375 + 14 + 541) que pot servir per a determinar els límits de l'obra redaccional; aquest article es pot trobar també en el recull *Studies in Israelite Poetry and Wisdom*, Washington 1971. Citem també, sobre la inspiració, L. ALONSO, *La Palabra Inspirada*, Barcelona 1966, així com el seu article corresponent dins *Sacramentum Mundi* III 928-941; B. WAWTER, *Biblical Inspiration*, London 1972, sobretot pp. 1-19 (*The Concept of Biblical Inspiration*).

9. D'opinió diferent és R. N. WHYBRAY, *Wisdom in Proverbs*, London 1965, pp. 37-39, que pensa que el primer estrat és format pels vv. 1-5 degut al paral·lelisme amb la Saviesa de *Ptah-totep*. Tot amb tot,ensem que el canvi de ritme habitual i l'ús de la preposició L afavoreixen que el v. 5 sigui considerat posterior. Sobre l'anàlisi literària estructural, vegi's S. BAR-EFRAT, *Some observations on the analysis*, dins *VT* 30 (1980) on escriu «structure is one of the factors governing the effect of the work on the reader and in addition it serves to express or accentuate meaning» (p. 172); també el monogràfic de *Riv Bibl* 28 (1980) 241-379.

Centrant-nos, doncs, en aquestes observacions mètriques, ja podem entreveure un primer estrat literari del text 1,1-7. A més, la presència alternant de la preposició L, *per a* (2 + 1; 2 + 1), confirma aquesta suposició. Vegem el text:

2 : l^e da'at... l^e habîn...
 3a: l^e qahat...
 4 : lāṭēt... l^e na'ar...
 6a: l^e habîn...

Aquesta preposició L caracteritza peculiarment aquests versets donant-nos l'estructura primitiva i fàcilment memoritzable de la finalitat fonamental dels Proverbis de Salomó. L'ús de la preposició amb un verb infinitiu equival a un gerundiu llatí i expressa una acció que precisa o explica la precedent¹⁰.

Així tindriem una descripció d'estil programàtic de la finalitat de l'ensenyament sapiencial vertebrada entorn d'aquests sis usos de la preposició L (de les quals cinc amb verb) en alternança paral·lela (2 + 1; 2 + 1) dins d'un ritme mètric uniforme (3 + 3). El text primitiu podria resar així, traduït ja:

2 2a: *Per a* conèixer/ saviesa/ i disciplina/
 + b: *per a* entendre/ les dites/ intel·ligents/
 1 3a: *per a* rebre/ una disciplina/ saludable/.
 2 4a: *Per a* donar/ astúcia/ als experts/
 + b: *per al* jove/ coneixement/ i reflexió/
 1 6a: *per a* entendre/ proverbis/ i al·legories/.

Notem que aquest text, a més de tenir una autonomia possible, comença parlant de la saviesa [HKMH] en el v. 2a i acaba parlant de proverbis [MŠL] en el v. 6a. Segurament ens trobem davant d'una presentació global de les màximes de saviesa independentment de la seva situació en el nostre llibre actual dels Proverbis. A partir d'aquí és com podríem entendre la inclusió dels vv. 3b i 6b com a complement a aquesta estructura primitiva i, segurament, amb un paral·lisme temàtic per part del v. 6b, com veurem més endavant.

Quant al v. 5, d'estructura mètrica diferent (4 + 3), pot veure's com a inclòs posteriorment en relació amb la seva similitud amb la

10. Vegi's P. JOUON, *Grammaire de l'Hébreu Biblique*, Roma 21965, pp. 363s.

saviesa egípcia de *Ptah-hotep*, tal com també a Pr 9,9 i 19,25. De fet, en la introducció i en la conclusió de la *Saviesa de Ptah-hotep*, visir del Rei Izezi de la V dinastia (entorn del 2450 a.C.), l'expressió «l'oient» és un terme tècnic per a qualificar el savi. La similitud del text egipci amb el text bíblic, acompanyada del trencament de la mètrica i de la falta de novetat del contingut, fan pensar en una interpolació o glossa¹¹.

V. 7: *El temor de Jahvè és principi de coneixement; són ximplés els qui desprecien la saviesa i la disciplina.*

Aquest verset presenta diverses característiques que el fan diferenciar, per una banda, i assimilar, per l'altra, als versets anteriors. Així trobem en primer lloc un ritme diferent (4 + 4), però, per altre cantó, es pot copsar un paral·lelisme quasi estricte amb el v. 2 amb els mots D'T, HKMH, MSR. Això pot fer pensar en una segona etapa o estrat literari en què el v. 7 seria com una cloenda del conjunt i alhora vertebraria una estructura literària concèntrica ben significativa. Vegem-la:

- A) 2a: *da'at hokmāh ūmūsar*
 B) 2b: *'imrē bīnā*
 C) 4b: *da'at*
 B') 6b: *dib^ere ḥakāmīm*
 A') 7: *da'at hokmāh ūmūsar*

Aquesta estructura literària concèntrica ens marca clarament els accents destacables de cara a esbrinar la finalitat precisa dels Proverbis (v. 1). De fet, l'enumeració seguida dels versets 2 al 6 podia crear una certa confusió a veure quina és la finalitat decisiva dels proverbis. Aquesta estructura literària posa de relleu clarament el

11. Així també GEMSER, *Sprüche* 18, i AUGÉ, *Proverbis* 342; Vegin-se les similituds concretes presentades per WHYBRAY, *Wisdom* 37-39. La saviesa de *Ptah-hotep* pot trobar-se a J. B. PRITCHARD, *La Sabiduria del Antiguo Oriente*, Barcelona 1966, pp. 277-280. Alguns autors transposen els vv. 5 i 6, tenint present que els LXX han fet del v. 6 la continuació lògica del v. 5 allunyant-se del TM, així BARUCQ, *Proverbes* 48. L'estudi clàssic d'H. H. SCHMID, *Wesen und Geschichte der Weisheit*, Berlin 1966, subtítulat «Eine Untersuchung zur Altorientalischen und Israelitischen Weisheitsliteratur», no analitza Pr 1,1-7.

concepte clau: D'T, *el coneixement*, repetit al principi i al final, però, sobretot, situat en el centre literari (v. 4b). D'altra banda, aquest concepte sempre va acompanyat al principi i al final per HKMH i MSR (vv. 2a.7). Dos mots, doncs, complementaris de cara a entendre el D'T. Com a camins vers aquest són les *paraules*, usades aquí amb les seves dues arrels més característiques, 'MR (v. 2b) i DBR (v. 6b).

Analitzem ara, breument, tots aquests conceptes clau.

D'T (*da'at*): la triple repetició d'aquest mot ja fa adonar de la importància que té en l'explicitació de la finalitat (vv. 2a.4b.7a). Més encara, l'estructura literària a la qual ens hem referit suggereix que és un concepte clau per a entendre la finalitat del llibre dels Proverbis. Aquesta expressió, a més, és peculiar d'aquest llibre, ja que de les ca. 90x que apareix en el Text Masorètic, 40x ho fa a Proverbis (i una sola a Job 33,3).

Per a la mentalitat hebrea, D'T es refereix sempre a una relació personal, de caràcter afectiu, fonamentada sobre una acció mútua que genera un coneixement. És, doncs, una coneixença sorgida d'una relació concreta i experimental. En el nostre context va profundament lligada al *yir'at yhwh* del v. 7, esdevenint així coneixement referit a Jahvè, tal com més endavant es qualificarà com a *da'at q^e dōšim*, coneixement del Sant (Pr 9,10b paral·lel, significativament també a *yir'at yhwh* = 10a)¹².

YRT (*yir'at*): encara que només apareix en el v. 7 dintre el conjunt que estudiem, evidentment és un concepte clau per a comprendre *da'at* tal com acabem de subratllar. De fet, el *yir'at yhwh* apareix en cinc passatges sapiencials com a definició de la saviesa (Pr 1,7; 9,10; 15,33; Sal 111,10; Jb 28,28). Un examen atent del verb *yārē'* i dels seus derivats en connexió amb Jahvè, mostra que aquest concepte, com el mateix concepte de *hokmāh*, van lligats al d'educació. Més que *temor*, significa obediència a la voluntat divina, subjectar-s'hi, o el mateix coneixement de Déu. En els relats elohistes (Gn 20,11; 22,12; 42,15; Ex 1,17.21) l'adjectiu «temerós de Déu» s'ha d'entendre en un sentit humà ampli, com a «obedient a Déu». En aquest

12. Vegi's W. BAUMGARTNER, *Lexikon I*, pp. 219s.; JENNI-WESTERMANN, *Handwörterbuch*, cc. 682-701 (W. Schottroff); F. Y. GABORIAU, *Enquête sur la signification biblique de connaître*, dins *Angelicum* 45 (1968) 3-43; R. BULTMANN, γυνώσκω, a *TWNT I* 688-719; referit a Déu, G. J. BÖTTERWECK, *Gott erkennen im Sprachgebrauch des AT*, Bonn 1951.

sentit podem dir que el *yir'at yhwh* equival al sentit religiós com a actitud global de l'home, i s'expressa en la pràctica de la religió de Jahvè en tots els seus aspectes¹³.

HKMH (*hokmāh*): és l'expressió típica per a designar la saviesa, especialment en la literatura sapiencial. Així, de les 140x que es troba en el Text Masorètic, 32x ho fa a Pr, 28x a Qo i 18x a Jb. Aquesta saviesa es refereix a diversos nivells, sovint implicats i difícilment separables. Així, per una banda es refereix a la saviesa *de l'home* adquirida per tradició o per experiència personal; per l'altra, es tracta de la Saviesa *de Déu*, com a principi d'harmonia en el món, o com a principi de revelació, o com a educadora dels humans; finalment, la *hokmāh* s'identifica amb el temor de Jahvè en els cinc passatges abans citats, entre els quals el nostre de Pr 1,7¹⁴.

MSR (*mūsār*): associat a l'anterior, així com a *da'at* (vv. 2a.7), trobem l'expressió *mūsār*, que els LXX tradueixen per παιδεία i que nosaltres podem traduir per *doctrina, disciplina, correcció*. El seu ús segurament pot comparar-se amb el terme grec παιδεία. De fet, Èsquil veia aquesta expressió com a específica de l'educació dels infants, i els sofistes, i en general el món grec, la feien servir per a caracteritzar el fet d'ésser format corporalment i intel·lectualment¹⁵.

13. La relació entre temor de Jahvè i saviesa ha estat tractada per VON RAD, *La sabiduria* 77-102, que mostra una perspectiva pot ésser «massa» confessional en situar-ho dins un capítol dedicat a l'emancipació de la raó (pp. 75-147); vegint-se, amb tot, les pp. 92-102 on examina els cinc textos clàssics ALONSO, *Proverbios* 27: «Temor de Dios equivale a sentido religioso, como actitud total del hombre. Es el principio, no sólo cronológico, el compendio de la sabiduría: el hombre alcanza su perfección humana ocupando el puesto debido ante Dios». D'altra banda, BARUCQ, *Proverbes* 49, precisa: «le v. 7 corrige ce qu'il y aurait de trop laïc dans le programme proposé...». Alhora SCOTT, *Proverbs* 37, comenta: «here in 1,7 the reference is clearly to belief in God as the necessary premise to the understanding of truth and the acquisition of learning». Per a BAUER-KAYATZ, *Einführung* 42,31s, es tracta d'un «Höhepunkt», ja que «die Grundvoraussetzung aller Bildung ist Jahwefurcht»; recentment A. LELIEVRE — A. MAILLOT, *Quelques chapitres des Proverbes*, dins *RR* 30 (1979) 34-41, han proposat la traducció d'aquest terme hebreu per «la religion yahviste».

14. Vegi's BAUMGARTNER, *Lexikon* I, 301s.; JOUON, *Grammaire* 211,236,417; G. FOHRER, σοφία, dins *TWNT* VII 476, n.º 85; amb tot, VON RAD, *La Sabiduria* 23, ha anotat la dificultat de precisar bé la noció de *saviesa* i per això escriu: «Actualmente nadie pone en duda que la sabiduria tiene que ver con el conocimiento humano, que es una forma particular del saber y del comportamiento humanos, de modo que quizá obremos bien al abordar el tema de manera más general... preguntándonos ante todo cuáles fueron los deseos de conocimiento dentro de Israel...».

15. G. ZIENER, *Die Theologische Begriffssprache im Buche der Weisheit*, Bonn 1956, p. 100, comenta així aquest concepte: «Wenn die LXX *mūsār* mit παιδεία übersetzt, dann erhält παιδεία seinerseits durch den Kontext die Bedeutung *Zucht*, die ihm ursprünglich fast fremd war, es bringt aber auch in den alttestamentlichen Text das intellektuelle Moment der Bildung und Erziehung hinein» L'estudi clàssic sobre aquest concepte grec és el de W. JAEGER, *Paideia: los ideales de la cultura*

En el nostre context, se situa com a sinònim de *hokmāh*, precisant-ne el caràcter educador.

'MR BN' (*'imrē bīnā*), DBR HKMM (*dib^ere ḥakāmīm*): aquestes dues expressions mútuament paral·leles segons l'estructura literària (punts, B i B', vv. 2b.6b) són vistes com el camí cap al centre del text. Es tracta de dues expressions clarament sinònimes en fer-se servir les dues arrels pròpies del mot *paraula*: 'MR i DBR. Per una banda el v. 2b les qualifica com a intel·ligents, *bīnā*, adjectiu que descriu les virtuts intel·lectuals de la discriminació i penetració i, per l'altra, el v. 6b les veu com a *ḥakāmīm*, és a dir, paraules sàvies o dels savis¹⁶.

Conclusió

En aquesta introducció general al llibre dels Proverbis i alhora a la seva primera col·lecció (Pr 1-8), trobem signada la finalitat del llibre tal com el tenim ara. Després del títol que representa el v. 1, podem trobar diversos estrats literaris de la redacció que van precisant la finalitat del llibre. Un *primer estrat* ens ve donat pels vv. 2-6, amb els seus sis mots precedits de la preposició L presents d'una forma alternant: 2 = v. 2 + 1 = v. 3a; 2 = v. 4 + 1 = v. 6a, que marca un ritme mètric uniforme. Els vv. 3b i 6b formen complement a aquest estrat primitiu, mentre que el v. 5, amb estructura mètrica diferent (4 + 3), representa una interpolació o glossa posterior.

Un *segon estrat* apareix amb la inclusió del v. 7, que aporta la cloenda a una clara estructura literària concèntrica: A-A': 2a = 7; B-B': 2b = 6b; C: 4b. Aquesta estructura mostra significativament un centre: el concepte *da'at* (v. 4b), que esdevé així l'expressió clau de cara a esbrinar-ne la finalitat. Més encara, quan es dona una inclusió en el punt primer i darrer on també apareix *da'at* (A-A': 2a = 7). Aquest alhora forma una trilogia amb *hokmāh* i *mūsar*. Les paraules intel·ligents —és a dir, dels savis— fan de pont entre la trilogia i el *da'at* (punts B-B': 2b = 6b).

Griega, México 21968, on escriu: «civilización, cultura, tradición, literatura o educación. Pero ninguna de ellas coincide...con *paideia*» (p. 2).

16. Sobre l'arrel 'MR, vegi's BAUMGARTNER, *Lexikon I* 63-65; G. J. BOTTERWECK - H. RINGGREN, *Diccionario Teológico del Antiguo Testamento I*, Madrid 1978, cc. 348-367 (S. Wagner), així com l'adjectiu *bīnā* a les cc. 627-636 (Ringgren). Sobre l'arrel DBR, vegi's també BAUMGARTNER, *Lexikon I*, 201; O. PROCKSCH, λόγος, dns *TWNT IV* 89-100; A. ROBERT, *La Parole Divine dans l'AT*, dins *DBS IV* 442-465. Vegi's també el nostre estudi citat en la nota següent.

Així, doncs, tenim a partir de l'estructura literària la finalitat concreta del llibre dels Proverbis. Finalitat tota ella centrada en el *da'at*, *Coneixement concret i experimental*, associat a la *hokmāh* o *saviesa*, i a *mūsār* o *doctrina*, pel camí de les paraules sapiencials (*'imrê bînā - dib^ere ḥakāmîm*). Aquest *da'at*, que en el primer estrat de Pr 1,1-7 apareixia com a no referit directament a Jahvè, en el segon estrat, i gràcies al v. 7, assolirà una clara referència jahvista en relacionar-lo amb el *yir'at yhwh*. Els Proverbis o *maixals* que seguiran en tot el llibre hauran, doncs, d'interpretar-se en aquesta clau: *el «coneixement sapiencial», malgrat el seu tarannà sovint aparentment «laic», troba la seva arrel, el seu principi, la seva part millor, en el «coneixement» més profund, aquell que té com a referència i horitzó JAHVÈ¹⁷.*

Salvador PIÉ I NINOT

Duran i Bas, 9

BARCELONA-2

17. Conclusió similar, ja l'anunciàvem en *La Palabra de Dios en los libros sapienciales*, Barcelona 1972, p. 285; notem, a més, que l'anàlisi aquí exposada fou insinuada ja en el mateix estudi (pp. 49-56). Notem finalment, amb goig, que aquest estudi és citat, entre les quatre monografies que tracten d'un aspecte precís de la literatura sapiencial, en presentar la succinta panoràmica dels vint-i-cinc anys de treballs en aquest camp, per part de M. GILBERT en la seva introducció al *Colloquium Biblicum Lovaniense XXIX*, citat a la nota 1, pp. 7-13 (p. 13 i nota 47).

Summary

There are clearly two literary layer in the writing of the prologue of Prov. 1,1-7. The first, given by verses 2-6, with its six words preceded by the preposition L, display alternately: 2 = v. 2 + 1 = v. 3a; 2 = v. 4 + 1 = v. 6a, setting a uniform metrical rhythm. Verses 3b and 6b form a complement to this primitive layer, whereas verse 5, with a different metrical structure (4 + 3), provide an interpolation or a later gloss.

The second literary layer appears with the inclusion of verse 7 that brings the conclusion to a clearly concentric literary structure: A-A': 2a = 7; B-B': 2b = 6b; C: 4b. This structure shows the centre significantly: the concept of DA'AT (v. 4b) that converts into a key expression facing the finality of the Book of Proverbs. This DA'AT which in the first layer appears not to refer to Jahweh, in the second layer (thanks to the inclusion of verse 7) has a clear reference to Jahweh by relating him to YIR'AT YHWH (fear or religious feeling).

Thus, sapiential knowledge, despite being apparently a lay mode, finds the root, principle and best part in the most profound knowledge of that which has Jahweh as its reference and horizon.